

TOMA AKVINSKI (1225. – 1274.)

Miljenko Belić

SADRŽAJ

1. ŽIVOT I DJELA

2. TEMELJNE MISLI TOMINE FILOZOFIJE

1. ŽIVOT I DJELA

Sasvim sigurno Toma pripada najužem krugu vrhunskih velikana ljudske kulture svih vremena i svih krajeva. Kao neki indicij njegove veličine spomenimo da su Tomina glavna djela, osobito dvije *Sume*, prevedena na armenski, hebrejski, grčki, arapski, perzijski, starovenecijanski, talijanski, francuski, španjolski, portugalski, njemački, nizozemski, engleski, norveški, švedski, poljski, češki, slovački, mađarski, japanski i kineski jezik.

Rođen je u očevu dvorcu u općini Roccasecca, blizu gradića Aquino, između Rima i Napulja. U blizini je glasovita opatija Monte Cassino. Upravo na tom području sukobljavali su se papa Grgur IX. i car Fridrich II. Grofovi Akvinski našli bi se često kao između dvije vatre. Tomin otac pristajao je uz Friedricha. Jedan od Tomine braće sudjelovao je u križarskoj vojni koju je vodio Friedrich. Bio je zarobljen, a otkupio ga je Papa. Prešao je na Papinu stranu i ostao mu vjeran. To je bio povod da na vijest o tome još jedan Tomin brat prijeđe na Papinu stranu (ostala braća i dalje su bila u službi Friedricha). Za tu vjernost Papi (ipak kao svjetovnom vladaru) bio je osuđen na smrt i smaknut. Smijemo pretpostaviti da takvi doživljaji mladoga Tome nisu ostali bez utjecaja na njegovu psihu. Napomenimo još da je Friedrich podržavao dobre kulturne veze s Arapima.

Kao dijete od pet godina (1230. ili 1231.) poslan je na odgoj i školovanje u Monte Cassino, vjerojatno u namjeri - po običaju tadašnjeg vremena - da s vremenom postane benediktinac i samostanski opat. No, 1239. u sukobu s Grgurom IX., Friedrich II. upotrijebio je samostan i okolicu kao vojnu utvrdu, pa su se đaci morali vratiti svojim obiteljima. Te iste 1239. godine Toma nastavlja školovanje u Napulju. Napuljsko sveučilište osnovano je 1224. Friedrich I. Car je odredio da se logika i filozofija prirode moraju predavati prema spisima Aristotela i njegovih uglednih tumača. U Napulju su se prevodila Aristotelova, Avicennina i Averroesova djela. Dakako, četiri godine (i nešto preko toga) studija na tom sveučilištu (tako usmjerenom) je utjecalo na Tomin znanstveni put. U Napulju je Toma upoznao dominikanski red i koncem 1243. ili početkom 1244. postaje dominikanac. Time je srušio kombinaciju o crkveno-svjetovnoj karijeri. Rodbina je

reagirala grubo, ali Toma je ostao vjeran zvanju.

Nema sigurnih vijesti gdje je boravio i gdje je Toma studirao od 1245. do 1248. Sigurno je samo da je iz Napulja otputovao u Rim, a iz Rima dalje. Vjerojatno je boravio u kojem većem dominikanskom samostanu Italije, Francuske ili Njemačke. Sv. Albert uređuje 1248. u Kölnu *studium generale*, i od te godine do 1252. Toma studira u Kölnu. Vjerojatno je u to vrijeme bio zaređen za svećenika.

Na preporuku sv. Alberta Velikog dolazi 1252. kao svršeni baccalaureus u Pariz. Magister uz kojega je počeo predavati bio je Ilija Erunet, dominikanac. Životopisac (Vilim de Tocco) kaže da je nadmašio sve profesore (*magistros*) Pariza i ističe onu novost koju je Toma donosio i sadržajem i načinom svojih predavanja. U Parizu nastavlja redovit život sveučilišnog radnika. G. 1256. ispunja uvjete i slijedeće, 1257. godine, postaje magister, redoviti profesor. U Parizu ostaje još dvije godine, do 1259. Nije jasno zašto je Toma premješten iz Pariza. U Italiji ostaje skoro deset godina (1259-1269). U to vrijeme razmjerno manje predaje, a piše više nego u Parizu. Od 1265. vodi kao *magister actu regens* dominikansko učilište u samostanu sv. Sabine u Rimu; tu je do 1267. Ponovno je zatim premješten u Pariz, kamo polazi koncem 1268. i stiže vjerojatno u siječnju 1269. Ostaje do Uskrsa 1272. Uz djela iz sistematske filozofije i teologije sudjeluje u pismenim raspravama o averoizmu i o položaju redovnika (napose pripadnika prosjačkih redova) u Crkvi.

1272., početkom rujna stiže u Napulj i ondje osniva novi *studium generale*. Radi kao uvijek, veoma žustro, no ipak, ostavio je nedovršen III. dio *Sume teologije*. Nije dospio izraditi neke najavljene artikule u *Sumi*, nije dovršio (za promatranje razvoja njegove misli vrlo važno manje djelo, *opusculum*, iako prilično velik traktat) *De substantiis separatis*. Nakon služenja svete Mise u kapeli sv. Nikole u Napulju ili na spomen dan sv. Nikole 6. prosinca 1273. Toma više nije pisao. Na pitanje svog subrata, prijatelja i suradnika-tajnika brata Reginalda, odgovarao je da ne može više, da je blizu kraja njegova života, kao što je kraj njegova znanstvenog rada. U to je vrijeme govorio, kako vele ti isti izvori, da mu se čini sve što je napisao kao *modica* (male vrijednosti) i *palea* (slama) i da mu je smrt blizu. Naime, ti isti izvori govore o nekom viđenju (*quae revelata sunt mihi*) i da ga je to viđenje i nastali dojam zaustavio u radu.

Toma je pozvan na opći crkveni Sabor u Lyonu koji ima početi na 1. svibnja 1274. Koncem siječnja Toma polazi s dvojicom pratilaca iz Napulja. Nakon kraćeg zaustavljanja kod Monte Cassina dospio je do cistercitskog samostana u Fossanuova već bolestan i tu je preminuo rano ujutro, 7. ožujka 1274.

Važan, a naporan rad, kritičko izdanje svih Tominih djela - još nije dovršen. Od propovijedi pripisivanih svetom Tomi tek malen je dio autentičan i gotovo sav pripada drugom Tominu boravku u Parizu. To su propovijedi za intelektualce, vrlo pomnjivo izrađivane.

2. TEMELJNE MISLI TOMINE FILOZOFIJE

Pitanje o vrijednosti naše spoznaje u Tomino vrijeme nije bilo postavljano kako se danas postavlja. No ipak, u drugom kontekstu, Toma je obradio vidike koji zahvaćaju u srž pitanja o vrijednosti naše spoznaje. Umski sud, izgrađen od pojmova i kopule suda govori o stvari objektivno, tako kako sama stvar ontički jest; no ta naša spoznaja, makar istinita, ima razne stupnjeve i malo kada uzlazi do adekvatne spoznaje. Nadalje, um pri svom sudu spoznaje i svoj vlastiti čin, i zna da je taj čin logički istinit, tj. u skladu sa svojim spoznajnim objektom. Prema našem današnjem postavljaju pitanja tek sada dolazi ključna točka: od kuda i s kojom sigurnošću um to zna. Toma odgovara da to um zna, ne novim pridodanim umskim činom, nego jednostavnom samosviješću, onom prozirnošću uma samome sebi, a do nje dolazi prigodom bilo kojeg umskog svjesnog čina.

Joseph Marechal, prilično utjecajan u Belgiji i Njemačkoj, pokazuje kako je, prema Tomi, ona kopula suda izgrađena *zaletom*, usmjerenošću na cjeloviti *jest* i već ga u sebi virtualno uključuje; daljnjom razradbom pronalazimo da je to *Onaj koji Jest*. Od tuda spoznajna i onto-logična vrijednost toga *jest* u svakom sudu.

Tomina metafizika neovisna je o astronomskoj, fizikalnoj ili bilo kakvoj slici svijeta bitno ovisnoj o okolnostima u kojima nastaje. On svoju metafiziku izvodi iz nekih osnovnih nazora baštinjenih iz Aristotelove filozofije. Služi se ponekad slikama iz nauke o prirodi svoga vremena, ali razmjerno rijetko i samo kao pomoćnim objašnjenjem. Što više, izričito govori o relativnosti naše spoznaje o nebeskim tijelima: nebeska pojava koju astronomi sada ovako tumače, možda se može tumačiti i drugačije.

Cornelio Fabro, ugledan suvremeni tomist, smatra kako je nauk o participaciji osnovna vizija Tomine metafizike. Participacija bismo mogli objasniti jednostavnom usporedbom: kiparova inspiracija osnovica je kipa i kip je upravo time kip, taj takav umjetnički kip – što participira na upravo toj takvoj umjetnikovoj inspiraciji. Jest isto ona što izriče umjetnikov duh svojom inspiracijom i ono što izriče kip, ali nije isto, jer to je na svoj način - bujniji i izraženiji - u kiparevu duhu, a na svoj način u kiparevu djelu. Ili, isto na drugi način: kipar nije samo puki izvršitelj svoga kipa, nego naprosto osnovica svega bivstva toga kipa. Može se načiniti mnogo odlijeva istog brončanog kipa, ali svi ti odljevi tek time su taj takav, na taj način i u tom stupnju umjetnički kip, što participiraju na onoj jednoj realnosti, tj. inspiraciji u umjetnikovu duhu. Tako otprilike, a uz potrebne prilagodbe, nekako naslućujemo kako sva stvarnost, od Boga različita, nije samo neki puko mehanički od Boga izveden učinak, nego je to baš participacija na Božjoj punini. I u tom je sva stvarnost stvora. Ta ontički participirana stvarnost izriče se onto-logički analognim pojmovima¹. Nauka o analogiji bila je u Tomino

¹ Takvi pojmovi izriču isto, ali ne na jednoznačan, nego na nijansiran način, s nijansiranim smislom.

vrijeme, dakako, manje razrađena nego je danas. No čovjek primjenjuje svoj logički instrumentarij prije nego ga je teoretski i znanstveno razradio. Tako i Toma implicirano primjenjuje analogiju (i njome izriče participaciju) u mnogo važnih i lijepih pitanja filozofije i teologije, na primjer kada govori o sličnosti stvora s Bogom, kad govori o osobnosti u Bogu i u čovjeku, o čovjekovoj slobodi volje i o Božjoj slobodi, o odnosu čovjeka prema Kristu s kim smo u sinovstvu analogni ali u ljudskoj naravi jednoznačni, o posjedovanju istine, o ljubavi unutar Presvetog Trojstva i o ljubavi kojom čovjek ljubi.

Nadalje, Toma je preuzeo od Aristotela (ali preko Arapa, napose preko Averroesa) nauku o pasivnoj mogućnosti i zbiljnosti.² Napose je lijepo razradio nauku o bitku (*esse*) kao o vrhovnoj zbiljnosti.³ Prvo uočimo što je odrednica (*morphe, forma*). Toma, naime, luči zbiljnost ukoliko je forma i u koliko je bitak (*esse*). Iz iste bronce može se načiniti zvono, top, kip. Koliko je realno da zvono, top, kip... nisu isto, toliko je realno da je na toj - radom kipara - obrađenoj bronci ostalo "nešto", neka svojevrsna realnost, čime je ta bronca sada komponenta kipa. Recimo isto na ovaj način: kip je cjelina, biće, ono što jest; a u njemu je uz komponentu bronce - još i ono čime ta bronca sada jest bronca kipa, jer kip je zaista izrađen. To čime se ta bronca podvrgava vodećoj zamisli za izradbu kipa (i to baš tog, takvog) to se zove odrednica (*morphe, forma*). To je, dakle, zbiljnost kojom je nešto ovakvo ili onakvo.

Slično kao što možemo (i moramo) govoriti o odrednici to je zbiljnost, *actus* kojom je neko biće takvo. Isto tako možemo govoriti o "nečem" u biću čime ono naprosto jest, jest stvarnost, rješava se "prevaga" za *biti* (dodajmo da to kontrastom bude uočljivije: za *biti a ne ne-bit*). Tu zbiljnost-akt Toma zove vrhovnom zbiljom; njome se ozbiljuje (aktuira, čini stvarnim) sve, pa i odrednice. Toma upotrebljava izraz *esse*. Spomenimo usput: je li bitak u biću ograničene savršenosti jedna od komponenata njegovih, realno različita od drugih njegovih komponenata, ili je to naziv za snop objektivnih ontičkih činjenica po kojima se ostvaruje bivstvovanje bića ograničene savršenosti? O toj pojedinosti Tomine nauke mnogo se pisalo u prvoj trećini ovog stoljeća; no kod Tome nije to pitanje bilo postavljeno u tom obliku, niti je u tom obliku rješavano. Ovu drugu interpretaciju Tomine nauke donio je Franjo Suarez D.I.⁴

Primjena te nauke o bitku naročito je podesna u metafizici o Bogu, gdje Toma pokazuje kako je Bog čisti, potpuni, cjeloviti nerazmrvljeni bitak, jer postoji kao samostalna stvarnost, baš kao bitak; i tako je Bog bitak, *esse* i - ništa više, te upravo zato u svoj punini sve njegove jedrine. To znači da je Bog neizmjeran, jer On je samo *Da* i nikakav i ni pod kojim vidikom *Ne*; *prestaju* Njegove savršenosti ondje gdje počinje *ne-bit*; dakle nigdje. A i te savršenosti nisu kao zbroj vrijednih knjiga u knjižnici, nego naprosto kao izvori svega i

² »Dynamis-energeia, potentia-actus«.

³ Tu su već neki neoplatonski elementi koji su došli preko Prokla i Boetija, odnosno preko Avicene i Averroesa.

⁴ Franjo Suarez (1548-1617).

na način samog čistog izvorišta. Da Bog postoji, Toma dokazuje pretežno Aristotelovim putem, tj. iz ne-nužnosti bića ovog našeg svijeta (ta bića takve su naravi, da - koliko je do njih samih - mogu bilo biti, bilo nebiti; i zato nije u njima prevaga da postoje, nego u biću drugačije naravi u kojemu nema te pasivne mogućnosti, samo zbiljnost, i to ova vrhovna, bitak, *esse* kao samostalna stvarnost) i iz njihove finalističke usmjerenosti koja ne potječe od njih. No, Toma ide i Platonovim stazama, te dokazuje da Bog postoji iz stupnjeva savršenosti, a ti stupnjevi svi upućuju na vrhovnu savršenost kao na svoje izvorište. Toma također govori o vječnoj neoborivosti istine, a ta - da bi mogla biti vječna i neoboriva mora se zasnivati i oslanjati na nešto vječno i neoborivo, na Boga. I još analizirajući najviše karakteristične čovjekove mogućnosti, um i volju, Toma izlaže kako su one usmjerene na nešto što nema granica, nema ih ni u svom bivstvovanju, ni u svojoj vrijednosti, ni u svojem trajanju.

Tom istom analizom čovjekovih moći Toma dolazi do zaključka da je čovjek, po duši, besmrtnan. Duša je odrednica.⁵ I zato Toma ne samo da ne može naučavati da je duša u tijelu *kao u grobu*, nego još više, on drži da stanje odjelitosti duše i tijela ne može biti konačno naravno stanje čovjeka. No o čovjeku Toma piše ne samo kao metafizičar, nego i kao zapažač. Ugodno iznenađuje i svojom opširnošću i svojom pronicavošću Tomino psihološko promatranje i razrađivanje onoga što se zbiva u čovjeku na temelju njegovih težnji. S takvim razumijevanjem za čovjeka i za onaj cjelovit svijet što ga čovjekov um otkriva metafizičkim razmišljanjem, gdje je Bog izvorište svega (sad izostavljamo Tomine teološke vidike), Toma je mogao izraditi na zadovoljavajući način metafizičke osnove etike. Etičnost se zasniva na ljudskoj naravi neposredno, a posredno na Božjoj naravi, jer ljudska je narav participacija Božje naravi. Ono što slijedi iz naravi kao pravo ili, kao dužnost *čita* načelno rečeno razum, a subjektivno primjenjuje *savjest*.

Život zajednice uređuje se zakonom, a njemu je pravilo *bonum communit*, opće dobro; a i toj brizi za opće dobro izvorište je Božja briga za opće dobro. Da bismo osjetili ljepotu i plemenitost takvog shvaćanja zajednice uopće i države napose, usporedimo *bellum omnium contra omnes* (rat svih protiv svih) što ga prikazuje kao prirodno stanje Thomas Hobbes, ili što naučava Ibn Haldun (1332-1406): nužnost vlasti vezana je za pokvarenost ljudske prirode; vlast je obrambeni mehanizam za sprječavanje međusobnih sukoba, ona se služi nasiljem i autoritetom.

Već iz ovog (dakako fragmentarnog) prikaza možemo zaključiti kako je Tomina filozofija i duboka i široka te jako razrađena. Ona je i baštinjena i samostalna Tomina. Stil mu je jezgrovit, relativno jasan i obrađuje samo bitno. Premda u najužoj vezi s teologijom, Tomina filozofija je jedan zaokružen samostalan sistem.⁶ Po izgradnji sistema s Tomom se može uspoređivati možda jedino Hegel.

⁵ U tom pitanju Toma se drži Aristotela.

⁶ Tako i njegova teologija.

Od njegove *Sume protiv nevjernika* sačuvan je velik dio autografa. No od *De veritate* imamo sačuvane rukopise koji nisu pisani Tominom rukom, ali se iz rasporeda ispisanog i neispisanog razabire da je to pisano po Tominu diktatu.